

Luka Vukojević

SINTAKSA PASIVA

U radu se, u svjetlu novijih lingvističkih spoznaja i metodologija, opisuju prvenstveno sintaktička i strukturalna obilježja pasivne konfiguracije. Pokušavaju se utvrditi empirijski i teorijski uvjeti u kojima se može identificirati i definirati pasivni fenomen, dakle empirijska i lingvistička obilježja koja pasivnu konfiguraciju čine materijalno zamjetljivom i prepoznatljivom. Tradicionalna, strukturalistička, pa i transformacijska gramatika pasivnu su konstrukciju uvijek smatrala drugotnom, izvedenom iz aktivne. Tradicionalna je gramatika odnos između aktiva i pasiva tumačila kao odnos dvosmjerne simetrije: subjekt aktivne rečenice postaje priložnom oznakom vršitelja radnje u pasivnoj i obrnuto, a objekt aktivne rečenice postaje subjektom pasivne i obrnuto. Transformacijski je opis u odnosu na taj tradicionalni samo donekle formalniji i eksplicitniji: na sistem i poredak pozicija i uloga aktivne strukture primjenjuju se određene operacije i tako se dobiva sistem i poredak pozicija i uloga pasivne strukture. Ta dva sistema i te dvije organizacije, leksičko-semantička i sintaktička, različito su dakle preklapljeni. Oni u aktivnoj konfiguraciji posvema korespondiraju, a u pasivnoj dolazi do svojevrstne paradoksalne situacije, tzv. pozicijske distorzije: jedna jedinica posjeduje interpretativna obilježja izravnog argumenta u poziciji (subjektnoj) u kojoj se normalno argumenti ne ostvaruju — subjektna pozicija u pasivnoj konstrukciji nije semantički obilježena. Tako se struktura s poremećenim odnosom između leksičko-semantičkih i sintaktičkih jedinica objašnjava strukturom u kojoj je taj odnos u skladu. Metodološki bi zapravo točnije bilo paradigmu izgrađivati, negoli postulirati: rekonstrukcijom pozicija u kojima se ovjerovljuju pozicijska obilježja jedinica pasivne konfiguracije uspostavlja se aktivno-pasivna paradigma, nikako obrnuto. No, da li je baš nužno, bez obzira na eksplikacijski smjer, pasiv objašnjavati paradigmatički? Nije li pasivni karakter i identitet rečenice moguće utvrditi iz nje same, pretpostavljajući da svaka sintaktička konfiguracija ima vlastitu, autonomnu sintaksu, da sadrži sve relevantne signale po kojima se može odrediti njezin lingvistički status? Upravo bismo tu tezu htjeli provjeriti.

Pasivni je fenomen od prvorazredne važnosti za sintaktičku teoriju jer se u njemu stječu, očituju i razabiru mnogi sintaktički problemi: odnos između tematskih uloga i sintaktičkih pozicija i funkcija (dakle odnos između semantič-

kog i sintaktičkog jezičnog plana), problem leksičkog i kategorijalnog identiteta jezičnih jedinica itd. U njemu se otkrivaju sintaktički procesi koji, uzeti pojedinačno, nisu specifični samo za pasiv (slični sintaktički procesi događaju se u relativizaciji, infinitizaciji, subordinaciji uopće). Ono što je pasivna specifika, to je specifična kombinacija tih procesa. U tom smislu pasivni je problem jedan od temeljnih sintaktičkih problema.

U ovom ćemo radu, u svjetlu novijih lingvističkih spoznaja i metodologija, pokušati opisati prvenstveno sintaktička i strukturalna obilježja pasivne konfiguracije. Pasivni fenomen uzimamo, dakle, naprosto kao lingvističku i iskustvenu činjenicu, stoga će njegov normativni status, njegova komunikativna i stilistička obilježja, po logici tako postavljenog zadatka, ostati izvan analitičkoga obzora. Interpretativna bi se obilježja pasivne konstrukcije možda mogla objasniti nekim aktualnim, psihološkim ili filozofskim kategorijama i pojmovima, ali zadatak je sintaktičke teorije da ustanovi čime su takve interpretacije omogućene i na čemu su utemeljene. Valjat će nam dakle utvrditi u kojim se empirijskim i teorijskim uvjetima može identificirati i definirati pasivni fenomen i koja empirijska i lingvistička obilježja karakteriziraju pasivnu konfiguraciju čineći je materijalno zamjetljivom i prepoznatljivom.

Pasiv je (njegova sintaktička i semantička obilježja) uvijek bio određivan relacijski, paradigmatski – iz njegova odnosa prema aktivnoj konfiguraciji. Tako se postupa i u dvjema najnovijim hrvatskim gramatikama¹. U njima se pasiv opisuje kao preoblika temeljnog rečeničnog ustrojstva, a to temeljno rečenično ustrojstvo pritom se pretpostavlja, iako bi metodološki korektnije bilo da se ono rekonstruira. Slično tumačenje odnosa aktiv/pasiv nudi i posljednja rasprava o pasivu u hrvatskoj lingvistici. U njoj autorica (S. Ham)² pasivnu preobliku određuje kao specifično pomicanje osnovne sintaktičke strukture (subjekt, objekt, predikat) rečenice tako da su sintaktički i leksičko-semantički članovi različito preklapljeni: subjektu u pasivu odgovara patiens, a objektu agens (ako je konkretiziran). K. Milošević³ pasiv određuje kao vrstu dijateze, kao člana opozicije aktiv/pasiv, pasivna se konfiguracija odmjerava prema semantičkoj bazi denotativne situacije. Silić, raspravljajući o redu riječi, pasivnu konstrukciju također promatra kao transform neparticipijalne aktivne konstrukcije s permutiranim pravilom reda komponenata⁴.

Sintaktička se paradigma uspostavlja među jedinicama koje imaju, s jedne strane, zajedničku semantičku osnovu (invarijantnu sadržajnu jezgru) i, s druge strane, određen skup diferencijalnih obilježja, po kojima se te sintaktičke jedini-

¹ Barić i dr., 1990; Katičić, 1986.

² S. Ham, 1990, str. 69.

³ K. Milošević, 1972, str. 64.

⁴ J. Silić, 1984, str. 26.

ce razlikuju i suprotstavljaju. Aktivnu i pasivnu konfiguraciju u paradigmu ujediniju njihova semantička obilježja: sinonimija⁵ i identičnost leksičkog materijala, a suprotstavljaju ih njihova sintaktička (konstruktivna i funkcionalna) obilježja: različit raspored tematskih uloga i promjena funkcije rečeničnih članova. Leksičke jedinice koje ulaze u aktivnu i pasivnu sintaktičku strukturu zadržavaju u njima iste tematske uloge i na taj način im osiguravaju sinonimičnost, a iste leksičke jedinice, preuzimajući različite sintaktičke funkcije, čine različitimama njihove sintaktičke konfiguracije.

Elementi koji bitno određuju pasivni fenomen, toliko da omogućuju njegovo prepoznavanje, jesu: sinonimija i preraspodjela sintaktičkih funkcija između istih leksičkih jedinica. Na taj se način u pasivnoj konfiguraciji sukobljavaju interpretativna i funkcionalna obilježja gramatičkih kategorija.

Tradicionalna, strukturalistička, pa i transformacijska⁶ gramatika pasivnu su konstrukciju uvijek smatrala drugotnom, izvedenom iz aktivne. Aktivna je konstrukcija dakle bila kanonskom, primarnom i ishodišnom, a pasivna preobličenom, sekundarnom i deriviranom. Tradicionalna je gramatika odnos između aktiva i pasiva tumačila kao odnos dvostruke dvosmjerne simetrije (paradigma na tom odnosu upravo i počiva):

Trojica japanskih znanstvenika citirali su Ivanovu raspravu.

Ivanova je rasprava citirana od trojice japanskih znanstvenika.

— subjekt aktivne rečenice postaje priložnom oznakom vršitelja radnje u pasivnoj i obrnuto, a objekt aktivne rečenice postaje subjektom pasivne i obrnuto. Transformacijski je opis u odnosu na taj tradicionalni samo donekle formalniji i eksplicitniji: na sistem i poredak pozicija i uloga aktivne strukture primjenjuju se određene operacije⁷ i tako se dobiva sistem i poredak pozicija i uloga pa-

⁵ Tvrdnja da su ove dvije sintaktičke reprezentacije sinonimične održiva je samo u semantičkoj teoriji u kojoj se sadržaj i smisao razlikuju. Interpretativnih razlika među njima ipak ima. Očituju se i u različitim interpretacijama pasivne preoblike u Katičićevoj Sintaksi i u Gramatici hrvatskog književnog jezika (Barić i dr.). Katičić pasiv određuje kao preobliku koja ni u čem ne dira u rijek, ali mijenja njegov odnos prema rečeničnom ustrojstvu (str. 143.), a u Gramatici se kaže da se s promjenom odnosa u rečeničnom ustrojstvu među sintaktičkim kategorijama, uz sadržajnu istovjetnost, rečenici mijenja smisao.

⁶ Generativna je gramatika u svojoj početnoj fazi bitno transformacijska.

⁷ Te su operacije transformacije pomicanja imenskih sintagmi: a) subjekt aktivne strukture postaje (u određenim semantičkim i sintaktičkim uvjetima) priložnom oznakom vršitelja radnje u pasivnoj strukturi — dakle, dolazi do promjene pozicija i funkcija rečeničnih članova, uloge im ostaju iste; b) objektna dopuna iz aktivne strukture postaje pasivnim subjektom — također promjena pozicija i funkcija, uloge ostaju iste. S druge strane, subjekti aktivne i pasivne rečenice imaju istu poziciju i funkciju, a različite uloge. Te se dvije pasivne transformacije ne mogu izvesti istodobno, nego jedna poslije druge. A budući da nije moguće da se u jednoj poziciji nađu dvije funkcionalne kategorije, subjektna bi pozicija, prema tome, morala biti prethodno oslobođena a da bi se u njoj mogla smjestiti objektna dopuna. Takva je struktura vidljiva u rečenici s kauzativnim glagolom *dati*: *Dao sam napraviti cipele kod postolara*, gdje je subjekt zavisnog us-

sivne strukture. Ta dva sistema i te dvije organizacije, leksičko-semantička i sintaktička, različito su dakle preklapljeni. Oni u aktivnoj konfiguraciji posvema korespondiraju, a u pasivnoj dolazi do svojevrstne paradoksalne situacije, tzv. pozicijske distorzije: jedna jedinica posjeduje interpretativna obilježja izravnog argumenta u poziciji (subjektnoj) u kojoj se normalno argumenti ne ostvaruju – subjektna pozicija u pasivnoj konstrukciji nije semantički obilježena. Tako se struktura s poremećenim odnosom između leksičko-semantičkih i sintaktičkih jedinica objašnjava strukturom u kojoj je taj odnos u skladu. Metodološki bi zapravo točnije bilo paradigmu izgrađivati, negoli postulirati: rekonstrukcijom pozicija u kojima se ovjerovljuju pozicijska obilježja jedinica pasivne konfiguracije uspostavlja se aktivno-pasivna paradigma, nikako obrnuto.

No, da li je baš nužno, bez obzira na eksplikacijski smjer, pasiv objašnjavati paradigmatiski? Nije li pasivni karakter i identitet rečenice moguće utvrditi iz nje same, pretpostavljajući da svaka sintaktička konfiguracija ima vlastitu, autonomnu sintaksu, da sadrži sve relevantne signale po kojima se može odrediti njezin lingvistički status? Upravo bismo tu tezu htjeli provjeriti⁸.

U kojim se sintaktičkim i semantičkim uvjetima realizira i prepoznaje pasivni fenomen? Kakva leksičko-semantička i sintaktička obilježja mora posjedovati glagol da bi mogao biti pasiviziran? Kako jedna leksička jedinica mijenjajući sintaktičku poziciju (a promjenom pozicije mijenjaju se i njezina funkcionalna obilježja) može zadržati ista interpretativna obilježja? Sve su to pitanja na koja valja odgovoriti.

Postavlja se također i pitanje određenja sintaktičke jedinice (razine) u kojoj se pasiv realizira jer se sintaktičko pasivno polje i semantičko pasivno polje nužno ne podudaraju. Relevantna obilježja pasivne konfiguracije realiziraju se samo u jednorečeničnoj i jednostavnorečeničnoj sintaktičkoj strukturi, pa će stoga naša analiza zaobići sintaktičke jedinice niže (nominalizirane imenske sintagme: *Berba grožđa* ← *Beru grožđe*) ili više razine (složenorečenična struktura: *To je žena kojom je oduševljen Ivan, Ivan je zabrinut zbog toga što se rat raspamsava*), a koje također posjeduju neka obilježja pasivnosti. Pasivnima će se smatrati sve strukture u kojima subjektu u rekonstruiranom poretku po svojim interpretativnim i funkcionalnim obilježjima odgovara objektna dopuna i u slučaju kad je agens konkretiziran, samo one u kojima priložna oznaka vršitelja radnje (ili uzroka) stoji sa subjektom u nominativu rekonstruiranog poretka u odnosu sintaktičke sinonimije. Tako će se pasivnima smatrati i strukture tipa:

trojstva realiziran kao priložna oznaka vršitelja radnje, a objekt zauzima svoju matičnu poziciju. Da je jedan element pomaknut znamo po tome što se njegova interpretativna obilježja ne mogu ovjerovati u poziciji i kojoj ga zatječemo.

⁸ Za takav metodološki pristup uporište smo našli u raspravi J.C. Milnera, 1986. Tamo je taj postupak proveden naravno na francuskom jezičnom materijalu. Sličan metodološki pristup na morfološkoj razini (u utvrđivanju osnova glagolskih oblika) afirmira i J. Silić, 1991, str. 3 – 12.

Bosna je preplavljena vojnicima, Ljudi su umorni od naporna rada, Ova je knjiga poznata mnogim ljudima, Sol se rastvara u vodi, Vijest je objavljena na televiziji, Ivan se šiša kod frizera, Prosvjed je zabranjen po šefu policije.

Potrebe eksplikacije ponekad će zahtijevati i uvođenje nekih paradigmatskih kriterija za razgraničenje pasivnog fenomena. Tako, recimo, paradigmatsko tumačenje pasivnog fenomena počiva na dvjema pretpostavkama: na pretpostavci o leksičkom identitetu glagola aktivne i pasivne strukture, s jedne strane, i na pretpostavci o njihovoj morfološkoj različitosti, s druge strane. Zbog tih pretpostavki pasivnima se ne mogu smatrati strukture u kojima također postoji simetrična izmjena funkcija i tematskih uloga, tzv. korelativni parovi: *Ivan je to rekao Marku / Marko je to saznao od Ivana* ili parovi s glagolima: *dati/primiti, dati otkaz/dobiti otkaz, kupiti/prodati, ostaviti/ostati, naučiti što od koga/naučiti koga što* itd.

Budući da se pasivni paradoks nužno realizira u rečenici, to će i njegovo tumačenje nužno pretpostavljati i zahtijevati određenje sintaktičkih i interpretativnih svojstava onih sintaktičkih jedinica i kategorija koje na pertinentan način sudjeluju u njegovu oblikovanju, koje su odgovorne za njegovu proizvodnju: glagolske jedinice (i pojma objekta koji je nužno i neraskidivo vezan uz određeni semantički razred glagola) i rečenične jedinice (a rečenica nužno uključuje kategoriju subjekta). Stoga ćemo pasivnu konstrukciju prethodno razglobiti na njezine sastavnice, razvidjeti svaku od njih pojedinačno, pa potom opet vidjeti kako one funkcioniraju tvoreći cjelinu pasivnog fenomena (koliko se te sastavnice međusobno slažu, a koliko sukobljavaju). Pažnja će biti usmjerena na pitanja i probleme koji se tiču relevantnih obilježja pasivne sintakse: identičnost glagolske leksičke jedinice u svim njezinim sintaktičkim realizacijama i na svim razinama sintaktičke analize, mehanizmi doznačivanja semantičkih uloga i sintaktičkih pozicija, leksičko-semantička i sintaktičko-semantička svojstva glagola koji mogu biti pasivizirani, specifičan karakter subjektne funkcije i specifična pasivna morfologija.

Identičnost glagolske leksičke jedinice u svim njezinim sintaktičkim realizacijama i na svim razinama sintaktičke reprezentacije utvrdiva je samo u sintaktičkoj teoriji u kojoj se razlikuju sintaktičke funkcije (koje su konfiguracijski, gramatički definirane) od semantičkih uloga (koje su definirane interpretativno). Gramatičke su funkcije određene onime što je zajedničko svim subjektima, svim objektima itd., bez obzira na leksičke jedinice koje ih zastupaju i bez obzira na raznovrsnost leksičkih jedinica s kojima one stoje u funkcionalnim relacijama. Semantičke su uloge bitno ovisne o leksičkim jedinicama koje ih određuju (glagoli).

Glagol je leksička jedinica koja uređuje odnose u rečenici. Lexički identitet glagola utvrđuje se njegovom projekcijom (valencijom)⁹, njegovom sposobnošću

⁹ O principu maksimalne projekcije v. N. Chomsky, 1987, str. 43. i dalje, 87. i dalje, također i J.C. Milner, 1989. str. 424. i dalje. O valenciji v. M. Samardžija, 1986. i 1987.

da leksički i tematski selekcionira svoje dopune, dakle po ulogama koje glagol predicira i po semantičkim obilježjima koje te uloge od njega dobivaju. Kategorija (glagolska) koja selekcionira imenske sintagme kao svoje dopune naziva se operatorom¹⁰, a dopune su njegovi argumenti (koji preuzimaju određene semantičke funkcije – tematske uloge). Narav tih kategorija je logičko-semantička. Operator sa svojim argumentima čini projekciju jednoga glagola. U sintaktičkim konfiguracijama realizira se argumentalna i tematska potencija leksičkih jedinica. Ono što sintaktičku teoriju ponajprije zanima jest realizacija odnosa operator – argumenti u sintaktičkim konfiguracijama.

Projekciji jednog glagola pripadaju samo oni elementi koji ga razlikuju od kojeg drugog glagola – ono što je isto za sve glagole, ne može se smatrati njegovom dopunom. Tako se subjekt, budući da je ostvariv uza sve glagole, ne može smatrati njegovom dopunom (barem ne izravnom), on nije podređen glagolu i ne pripada njegovoj projekciji¹¹. Od kriterija (najčešće su to sintaktički i semantičko-sintaktički) za određivanje broja (obično ih je desetak) i vrsta dopuna u hrvatskom jeziku najpouzdanijima i najeksplicitnijima nam se čine dva: strukturna završenost/nezavršenost i sposobnost anaforizacije¹². Glagol će svoj selekcijski potencijal, sve svoje argumente dosljedno zadržati u svim sintaktičkim konfiguracijama u kojima će se pojaviti. Pa i u situacijama kad neki od njegovih argumenata nije materijalno realiziran (*Ivan studira kroatistiku u Zagrebu, Ivan studira u Zagrebu, Ivan studira*), taj je argument formalno (kategorijalno) prisutan na svim razinama sintaktičke analize. Prema tome, glagol je i u aktivnoj i u pasivnoj konstrukciji prisutan na isti način, s cjelokupnim svojim leksičkim potencijalom. Takva analiza čini nužnom postavku po kojoj se u sintaktički opis mora uvesti pojam prazne kategorije¹³. Jedan glagol može selekcionirati više argumenata i svaki od njih ispunja određenu semantičku funkciju (agentiv,

¹⁰ To su termini kojima operira generativna gramatika. V. J.C. Milner, 1989, str. 420. i N. Chomsky, 1987, str. 23.

¹¹ Nasuprot u hrvatskoj, pa i šire slavenskoj, lingvistički dominantnoj mono(verbo)centričnoj koncepciji rečenice. V. o tome npr. radove: M. Peti, 1979.; M. Samardžija, 1986. Tako i M. Ivić, iz činjenice da u slavenskim jezicima subjekt nije obvezatno iskaziv uz predikat, sve slavenske rečenice dijele na dva osnovna strukturna tipa "po tome da li im se predikat može ili ne može povezati s posebno izraženom subjekatskom formom". M. Ivić, 1984, str.42. Iako je leksičko značenje pojedinih glagola (meteoroloških: *svitati, grmjeti*) tako strukturirano da oni isključuju predodžbu o vršitelju radnje, pa ostaju bez subjekta, uz njih se ipak, u promijenjenim interpretacijskim uvjetima, može ostvariti subjekt (*Dan sviće*). Ni za jedan se glagol dakle ne može reći da uz njega dosljedno ne može biti ostvaren subjekt.

¹² O tome M. Samardžija, 1986, i P. Mrzović-Z. Vukadinović, 1990, 458.

¹³ Prazna kategorija je sintaktička kategorija bez fonetske realizacije, prisutna je svaki put kad glagol doznačuje jednu tematsku ulogu, a tematska pozicija koja toj ulozi odgovara nije materijalno ispunjena. Svaka operacija pomicanja imenske sintagme ostavlja trag, nulti element koji označuje da je ta jedinica pomaknuta iz njezine matične pozicije. V. o tome Chomsky, 1987, str.97. i Milner, 1986, str.21.

objektiv, instrumental, lokativ itd.)¹⁴. Semantička funkcija koju ispunja argument u odnosu na glagol koji ga selekcionira naziva se u najnovijoj generativnoj literaturi tematskom ulogom¹⁵.

Nadalje treba razlikovati semantička obilježja argumenata koja im doznaju i nameće glagol (i koja su različita od glagola do glagola) i semantička obilježja koja im doznaju i nameće pozicija koju zauzimaju u sintaktičkoj konfiguraciji (ta obilježja su stabilna i invarijantna, neovisna o leksičkoj prirodi glagola). Tako npr. u rečenici: *Ivan je profesor* ili *Ivan je postao profesor* uloge koje ispunjavaju jedinice *Ivan* i *profesor* su različite, a različitima ih čini upravo to što zauzimaju različite pozicije u sintaktičkoj realizaciji leksičke projekcije glagola *biti* i *postati*. Različite pozicije tim funkcijama priskrbuju različitu interpretaciju (subjekt, imenska dopuna – leksički dio predikata)¹⁶. Funkcionalna obilježja gramatičkih kategorija određena su dakle bitno njihovim pozicijama. Poredak je funkcija zamjetljiv u površinskoj strukturi, a poredak argumenata nije. Ta dva poretka mogu korespondirati, kao što je to slučaj u aktivnoj strukturi, ili ne korespondirati, kao što je to slučaj u pasivnoj strukturi.

Pasivni paradoks je u tome što u pasivnoj strukturi nema materijalno realizirane objektivne dopune u objektivnoj poziciji, nego je ona sa svim svojim interpretativnim obilježjima realizirana u subjektivnoj poziciji, u poziciji koja ne doznaju i ne ovjerovljuje ta njezina obilježja. Kako je onda moguće identificirati objektivnu dopunu u subjektivnoj poziciji kad su i neka interpretativna obilježja također određena pozicijom? Kako je moguće pomiriti pozicijska obilježja subjektivne pozicije u kojoj je objektivna dopuna smještena i pozicijska obilježja objektivne pozicije? U generativnoj gramatici taj se problem objašnjava dvjema pretpostavkama¹⁷: pret-

¹⁴ Semantičke funkcije odgovaraju otprilike dubinskim padežima padežne gramatike. O tome J.M. Anderson, 1975, str.23.

¹⁵ V. o tome Chomsky, 1987, str.23. et passim.

¹⁶ U tom smislu može se reći da je red riječi u hrvatskom jeziku donekle uvjetovan pozicijom koju riječi zauzimaju u sintaktičkoj strukturi. Red je riječi, uvjetno rečeno, sistem mjesta, a ne pozicija i promjena reda riječi znači promjenu mjesta, a ne pozicija. Sintaktička se analiza bavi pozicijama jer se jedino u njima definiraju sintaktičke kategorije. Stoga problem reda riječi nije sintaktički problem. Jedino su odnosi među pozicijama sintaktički relevantni odnosi, ti se odnosi najčešće nazivaju gramatičkim funkcijama. Mjesto se jedne leksičke jedinice može promijeniti a da se ni značenje ni sintaksa rečenice ne promijene. Red je riječi, prema tome, fenomen površinske strukture. Kad se za hrvatski jezik (u kojem je red riječi načelno slobodan, u gramatičko-semantičkom, ne u komunikativnom smislu riječi) pretpostavlja i ustanovljuje jedan neutralan poredak riječi, jedna geometrijsko-sintaktička dispozicija, onda to znači da za taj poredak sistem mjesta korespondira sa sistemom pozicija. Taj poredak može biti (u procesima aktualizacije) podvrgnut različitim modifikacijama (npr. stilističke transformacije kojima se mijenjaju mjesta, a ne pozicije jedinica), pa onda imamo diskrepanciju između sistema mjesta i sistema pozicija. U sintaktičkim se transformacijama mijenjaju pozicije sintaktičkih kategorija. Druga je stvar što je tzv. aktualizirani red komponenata uvjetovan kontekstom ili situacijom, ali se iz toga nikako ne bi smjelo zaključiti da je i pasivni problem aktualizacijski problem, da je pasiv samo stilistička (obilježena) varijanta aktivne rečenice.

postavkom o postojanju jedne prazne kategorije (traga) u objektnoj poziciji, koindeksirane sa subjektom¹⁸ (N^* ; je viđen [N^*e]),¹⁹ koja doznačuje svoje pozicijska interpretativna obilježja subjektu pasivne strukture, i pretpostavkom da subjektna pozicija ne doznačuje interpretativna obilježja uloge, da subjekt nije dopuna istog ranga kao što je to objekt. Drugim riječima, subjekt ne pripada leksičkoj glagolskoj projekciji, nije selekcioniran glagolom i između njega i glagola nema izravne tematske veze. Otuda subjekt mora biti definiran samo pozicijski, relacijski, dakle samo kao funkcija, a ne kao argument²⁰. Sintaktička struktura koja sadrži predikatnu formu zahtijava obvezatnu strukturalnu prisutnost subjektne pozicije²¹. Predikatna kategorija može leksički selekcionirati subjektnu kategoriju, ali ne može specificirati njezin tematski status. Subjekt dakle mora biti definiran iz njegova odnosa prema rečenici. A budući da pasivni fenomen bitno zahvaća upravo subjektnu poziciju, i njegova se specifična obilježja mogu utvrditi isključivo u rečeničnoj konfiguraciji.

Pasiv je u hrvatskom jeziku obilježen specifičnom morfologijom²². Participskopasivnu konstrukciju čine: imenska sintagma + *biti* + glagolski pridjev trpni + (priložna oznaka vršitelja radnje ili uzroka)²³, a reflektivnopasivnu: imenska

¹⁷ V. o tome J.C. Milner, 1986, str.21.

¹⁸ Koindeksacija označuje sadržajni, interpretativni identitet između prazne kategorije i pomaknute jedinice. Indeksacija osigurava mogućnost da jedna jedinica očuva obilježja uloge u procesima pomicanja. Ona igra važnu ulogu u mnogim sintaktičkim procesima: relativizaciji, anaforizaciji, infinitizaciji itd.

¹⁹ Takva je notacija uobičajena u generativnoj gramatici: N^* označuje imensku sintagmu maksimalne ekspanzije, [N^*e]; označuje praznu kategoriju, oznakom *e* obilježava se nulti element, zagrade označuju kategorijalnu pripadnost, a indeks *i* poziciju u kojoj je taj nulti element realiziran.

²⁰ Subjekt bi tako, bez obzira uz koji glagol i u kojoj rečenici stajao, morao biti na isti način određen pa bi, prema tome, morao biti na isti način određen i za aktivnu i za pasivnu rečenicu. Subjekti aktivne i pasivne rečenice dijele ista funkcionalna obilježja, interpretativna obilježja su im, naravno, različita. Za određenje subjekta nisu, prema tome, dovoljna samo njegova morfološka i distribucijska obilježja (samo ova obilježja uzima u obzir M. Ivić određujući subjekt kao "svaku imenički upotrebljenu reč u obliku nominativa koja ne ulazi u leksički sastav predikata" Ivić, 1983, str.61.), nego je u definiciju potrebno uvesti i njegova pozicijska, funkcionalna obilježja. Bez njih ne bismo nikad jedinicu *griješiti* u rečenici *Griješiti je svojstveno čovjeku* identificirali kao subjekt, a ona je subjekt upravo po tome što zauzima subjektnu poziciju. Interpretativna obilježja moraju biti isključena iz određenja subjektne gramatičke kategorije.

²¹ Subjektne pozicija može biti materijalno realizirana ili nerealizirana.

²² Nasuprot ovome, K. Milošević u definiciju pasiva uopće ne uključuje njegova morfološka obilježja. Ona pasivnu strukturu i pasivno značenje određuje isključivo sintaktičkim i semantičkim kriterijima, jer da pasivna morfologija nije specijalizirano sredstvo za izricanje pasivnog značenja (jer postoji i pridjev istih morfoloških obilježja). Tako će pasivno polje biti bitno suženo – samo one strukture i semantičke osnove u čijem je središtu dinamičan glagol (K. Milošević, 1972, str.64. i dalje). Mi ipak smatramo da su semantička i sintaktička obilježja pasivne strukture morfologizirana (trpni pridjev ili morfem *se* u reflektivnopasivnoj strukturi).

²³ Zagradama se naznačuje da je taj element pasivne konfiguracije fakultativan.

sintagma + aktivni oblik glagola + *se*²⁴. Još formalnije one bi se mogle prikazati ovako: N" *biti* V -*n* ili -*t* (N" ili P"²⁵ - *I* ili *od* + *G* ili *u* + *L* ...); N" *se* V". Fakultativna mogućnost realizacije priložne oznake vršitelja radnje ili uzroka pokazuje da ona nije bitno obilježje pasivne konstrukcije. Pasivne konstrukcije bez agensa kudikamo su češće od onih s agensom (*Ova kuća je sagrađena prošle godine, Marko je jučer viđen u gradu*), a priložna oznaka vršitelja radnje ili uzroka može se sresti i izvan pasivne konstrukcije.

Glagol *biti* u pasivnoj konstrukciji ima isti status kakav taj glagol ima u rečenicama s imenskim predikatom (s imenskom dopunom), on se u tim konstrukcijama, za razliku od pomoćnog glagola *biti*, ponaša kao samostalan glagol²⁶, dakle on iskazuje u njima svoju sposobnost leksičke i tematske selekcije.

Po pravilu referencijalne disjunkcije²⁷, kojim se uređuju odnosi između imenskih sintagmi funkcionalno vezanih uz određeni glagol, isključeno je da imenske sintagme u subjektnoj i objektnoj poziciji budu koreferencijalne i, prema tome, koindeksirane. Glagol *biti* selekcionira dvije pozicije: subjektnu poziciju i poziciju imenskog predikata. On, kao i neki drugi glagoli (*postati, ostati, zvati se*) isključuje referencijalnu disjunkciju (*Ivan je profesor, Ova žena je lijepa*), a u tzv. ekvativnim rečenicama pretpostavlja i koindeksaciju (*Žena_i je žena_i*)²⁸. Indeksom se naznačuje da se imenske sintagme s lijeve i desne strane glagola *biti* odnose na isti pojam (osobu). Isti, koreferencijski odnos, uz pretpostavku o praznoj kategoriji, imamo i u pasivnoj strukturi: *Ova kuća_i je sagrađena e_i od naših radnika*. Lexička svojstva glagola *biti* omogućuju dakle organizaciju i tumačenje pasivne konstrukcije. Glagol *biti* ne može biti dopunjen ni finitivnom rečenicom ni infinitivnom glagolskom dopunom, pa je tako glagolski pridjev trpni (koji je svojevrsna neutralizirana i gotovo adjektivizirana glagolska forma) jedini glagolski oblik koji zadovoljava uvjete predviđene selekcijom glagola *biti*, jer njegova selekcija predviđa i pridjevsku dopunu. U pasivnoj rečenici isprepletene su projekcije dviju leksičkih jedinica: glagola *biti* i pasiviziranog glagola. Postojanje prazne kategorije u objektnoj poziciji regulirano je u pasivnoj strukturi leksičkom projekcijom morfološki pasiviziranog glagola. Ta prazna kategorija omogućuje da u pasivnoj rečenici subjekt bude interpretiran kao objektna dopuna.

²⁴ Priložna oznaka vršitelja radnje ili uzroka ostvaruje se u refleksivnopasivnoj rečenici samo onda kad ona čini obvezatni dio leksičke projekcije kojeg glagola.

²⁵ P" je oznaka prijedložne sintagme.

²⁶ P. Mrazović, 1990, također razlikuje samostalan glagol *biti* od pomoćnog glagola *biti*. Glagol *biti* u pasivnoj konfiguraciji čuva svoja strukturalna obilježja, a njegova interpretativna obilježja nisu u njoj specificirana. Najopćenitije se može kazati da glagol *biti* izriče predikativnost.

²⁷ O tome J.C. Milner, 1986, str. 26.

²⁸ Ostavlja se po strani pitanje značenjskog opsega i karaktera uporabe (referencijalno ili generično, aktualno ili virtualno) leksičkih jedinica s lijeve i desne strane glagola *biti*.

Da bi glagol mogao biti pasiviziran nužan je (ali ne i dovoljan) uvjet da on svojom leksičkom projekcijom zahtijeva obvezatnu prisutnost objektna dopune (u akuzativu bez prijedloga i koja uz to nema adverbijalnu funkciju). Taj uvjet ispunjavaju tranzitivni glagoli (intransitivni dosljedno isključuju objektnu dopunu). Međutim, ima priličan broj tranzitivnih glagola koji ipak ne mogu biti pasivizirani²⁹. Ti bi se glagoli mogli razvrstati u nekoliko skupina:

1. glagol *imati*
2. modalni glagoli: *htjeti* i *trebati*
3. glagoli spoznajne ili osjetilne percepcije: *čuti*, *osjećati*, *mrziti*, *razumjeti*, *saznati*, *krasiti*, *mirisati* itd. (ti glagoli mogu biti reflektivno pasivizirani)
4. glagoli koji izriču cijenu: *stajati* (*koštati*), *vrijediti*
5. neki glagoli koji izriču subjektivno stanje vršitelja (osoba čije stanje oni označuju izriče se objektom u akuzativu, a uzrok tome stanju dolazi u nominativu): *boljeti*, *veseliti*, *brinuti*, *podnositi* itd.

Chomsky je nemogućnost pasivizacije tih tranzitivnih glagola objašnjavao njihovim distribucijskim obilježjima: oni ne prihvaćaju načinske priloge koji se odnose na glagol u svojoj okolini. Načinski su prilozi kao glagolska odredba orijentirani na agens. Zbog te njihove semantičke karakteristike moguće ih je uvrstiti samo u one rečenične strukture u kojima je prisutna semantička komponenta agentivnosti (materijalizirana: subjekt ili priložna oznaka vršitelja radnje, ili samo implicirana): *Most je namjerno srušen*, *Gol je postignut inteligentno* – prilozi izvješćuju o impliciranom agensu. Tranzitivni glagoli koji se ne mogu pasivizirati, ne mogu se kombinirati s ovom vrstom načinskih priloga: **On namjerno ima kuću*, **On je inteligentno osjećao opasnost*. Iz toga slijedi da ti glagoli isključuju agentivnu semantičku komponentu, subjekt koji se uz njih ostvari ne može biti interpretiran kao agens, nego samo kao logički subjekt (kojemu je glagol atribut).

Mogućnost pasivizacije (pasivne sintakse) ovisi ponajprije o inherentnoj semantici glagolske jedinice. Lingvistička teorija je nastojala definirati općenitije kriterije s pomoću kojih bi glagoli mogli biti razvrstani na one koji podliježu i na

²⁹ A i neki intransitivni glagoli mogu imati trpnopridjevski oblik: *zamišljen*, *crknut*. V. Maretić, 1963, str.663. Pasivni oblik predikata može se sresti i izvan pasivne rečenične strukture. I neki glagoli koji selekcioniraju neizravan argument mogu biti morfološki pasivizirani (*Ivanu je to zamjereno*, *Njegovim zahtjevima je udovoljeno*, *O tome je već raspravljano*, *Odlučeno je da u Pariz otputuje Ivan*, *Naređeno je da se povučemo*). Takve se rečenice ne mogu smatrati pasivnima jer ne zadovoljavaju druge uvjete predviđene pasivnom sintaksom. Vjerojatno je M. Ivić u pravu kad kaže: ... nijedna, dakle, od triju specifičnih obličkih verzija predikata (pridjev trpni, morfem *se*, pluralna verzija – L. V.) ne služi suprotstavljanju pasivne rečenice nepasivnoj, već suprotstavljanju rečenice u kojoj vršilac radnje postoji, ali se ne identifikuje rečenicama u kojima je ova okolnost sasvim drukčija – bilo da je vršilac identifikovan ili da ga glagolska radnja nema (M. Ivić, 1983, str.77.). Tako se neizravno također dovodi u pitanje paradigmatički karakter i paradigmatičko tumačenje pasivnog fenomena. Zaključak do kojeg M. Ivić dolazi ni u čem ne dovodi u pitanje specifičnu pasivnu sintaksu.

one koji ne podliježu pasivizaciji. Obilježje tranzitivnost/intranzitivnost nije, vidjeli smo, sasvim dostatan i pouzdan kriterij. Zbog toga se u novijoj sintaktičkoj literaturi o pasivu uvodi semantičko obilježje događajnost/nedogađajnost³⁰ koje se može odnositi i na glagol i na rečenicu. To semantičko obilježje prepoznaje se na rečeničnom planu po različitim distinktivnim obilježjima, spacio-temporalnim signalima, cirkumstantima (agens, mjesni, vremenski i načinski prilozi, priložne oznake, deiktici, perfektivni aspekt, interpretativna obilježja leksičkih jedinica itd). Najviši rang među cirkumstantima ima agens, koji je inherentno distinktivan (jer je agens uvijek individualiziran). Neki su glagoli po svojoj inherentnoj semantici također događajno razlikovni, oni po svojoj naravi uza se vežu agentivnost i zbog toga sami mogu odrediti općenita interpretativna obilježja rečenice. Inherentno događajni su neki fazni glagoli: *započeti, prekinuti, završiti* (oni kao i neki prilozi ili priložne oznake koji označuju preciznu vremensku granicu: *upravo, jučer, u tom času, prije dvije minute* mogu poslužiti kao verifikatori događajnosti glagola i rečenica), neki transformativni (*probuditi, udariti, izgraditi*), faktitivni (*ubiti, načiniti, izabrati*) ili, napokon, neki subjektni glagoli (prijelazni glagoli fizičke radnje koji ne utječu na kvalitativnu promjenu predmeta: *donijeti, pronaći, ukrasti, zaplijeniti, prijaviti*). Glagoli koji nisu inherentno događajni mogu događajima postati ako im se pridruži koji od distinktivnih elemenata. Nedogađajni glagoli su uglavnom višeznačni (*biti, imati*), oni kao da svoja interpretativna obilježja dobivaju od svojih dopuna, a ne obrnuto. Događajni glagoli posjeduju stabilna interpretativna obilježja koja prenose i na svoje dopune.

U pasivnoj konstrukciji kombinirana su dva glagola: *biti* je nedogađajan, a pasivizirani je glagol specifičnom morfologijom kategorijalno neutraliziran³¹. Inherentno je leksičko svojstvo glagola *izgraditi* da selekcionira jedan izravni argument (objekt) i da tu poziciju nužno zauzima imenska sintagma u akuzativu bez prijedloga. On će to svoje svojstvo dosljedno zadržati u svim sintaktičkim strukturama u kojima će se pojaviti. Moramo, dakle pretpostaviti prisutnost

³⁰ J.C. Milner, 1986, str.36. i dalje. K. Milošević (1972) u određenje pasiva uvodi semantičko obilježje *dinamičnost* kao bitan uvjet ostvarivanja pasivnog značenja u rečenici. Dinamičnost je određena kao: "Vršenje radnje na subjektu rečenice aktuélno je u vremenu kome se pripisuje sadržaj rečenice", str.65. Na taj način ona pasivno polje ograničava na tzv. jaki, dinamični pasiv, a iz njega isključuje tzv. statični pasiv. Silić (1984), razlikujući procesualne glagole od egzistencijalnih, upozorava na još jedan važan element koji može osnažiti ili oslabiti događajni karakter glagola ili rečenice – red komponenata. Tako, s obzirom na njihov položaj u odnosu na subjekt, procesualni glagoli mogu biti egzistencijalizirani, a egzistencijalni procesualizirani. Procesualni glagoli su procesualni u postpoziciji, a egzistencijalni egzistencijalni u antepoziciji.

³¹ Njegova kategorijalna obilježja su [+N, +V]. Prema generativnoj gramatici moguće je uz pomoć dvaju temeljnih kategorijalnih obilježja [N – *supstantivnost*] i [V – *predikativnost*] i dva-ju predznaka [+ , -] klasificirati leksičke jedinice i njihove projekcije. Kombinacijom obilježja i predznaka dobije se sljedeći sistem kategorijalnih obilježja za sintaktičke kategorije: [+N, +V] = A, [+N, -V] = N, [-N, +V] = V, [-N, -V] = P

objektne pozicije u opisima svih sintaktičkih struktura koje sadrže glagol *izgraditi*. Pasivna morfologija ne oštećuje dakle leksičku selekciju i tematski potencijal glagola, ona samo modificira mjesta i oblik realizacije njegovih argumenata. Prema tome, razlozi pomicanja objekta u subjektu poziciju nisu ni leksički ni semantički, pa zbog toga moraju biti strukturalni i sintaktički. Posljedice pridruživanja pasivne morfologije glagolskoj glavi su dvije: ona, s jedne strane, oduzima subjektu poziciju status tematske pozicije i, s druge strane, oduzima sposobnost glagolu da doznači interpretativna obilježja uloge imenskoj sintagmi u objektu poziciji. Uz pasivizirani glagol ne može se dakle ostvariti semantički subjekt u nominativu niti objekt u akuzativu. Način tvorbe glagolskog pridjeva trpnog (pridruživanje glagolu morfema *-n* ili *-t*) neutralizira njegovu glagolsku vrijednost, a značenjski ga i morfološki približuje, gotovo izjednačuje s pridjevom. On se slaže sa svojim subjektom u rodu i broju, a često i funkcionira kao pravi pridjev (atribut)³² ili kao predikatni proširak. Samo kategorije specificirane [-N], koje ne posjeduju dakle kategorijalno obilježje supstantivnosti, mogu selekcionirati objekt u akuzativu, a pridjev trpni, kao neutralizirana i supstantivizirana glagolska kategorija [+N, +V], to ne može. Pridjevi dakle ne mogu doznačiti tematsku ulogu izravnom argumentu³³.

Pasivnom morfologijom zahvaćen glagol gubi obilježje tranzitivnosti i izjednačuje se također donekle s tzv. inakuzativnim glagolima³⁴. Morfološki se izjednačujući s pridjevom glagol u pasivnoj konstrukciji gubi svoj događajni karakter. Budući da se pasivno značenje očituje samo u događajnim rečenicama, gubitak događajnosti mora biti nadoknađen uvođenjem različitih cirkumstanata.

Ono što se događa u pasivu moglo bi se otprilike prikazati ovako: tranzitivni (događajni) glagol ulazi u pasivnu konfiguraciju sa cjelokupnim svojim leksičkim i tematskim potencijalom, sa svim svojim argumentima, a morfologijom neutralizirani glagolski oblik (glagolski pridjev) onemogućuje ostvarivanje izravnog argumenta u objektu poziciji. Subjektu pozicija, koja nije semantički markirana

³² Promijene li se jednoj leksičkoj jedinici njezina kategorijalna obilježja, promijenit će joj se i sintaktička, strukturalna i semantička obilježja. Promjene kategorijalnih obilježja leksičkih jedinica nisu rijetke, osobito na relaciji participi – pridjevi.

³³ Uz neke pridjeve dopuna, istina, može stajati u akuzativu (*On je dužan tisuću maraka, Visok je tri metra*), ali tada je dopuna u akuzativu adverbijalna (graduativna) dopuna. Taj akuzativ ne može biti anaforiziran akuzativnom anaforom: * *On ga je dužan*, nego samo: *On je dužan toliko*.

³⁴ Inakuzativni glagoli su vrsta intranzitivnih glagola koji selekcioniraju samo jedan izravni argument (koji je u dubinskoj strukturi realiziran u objektu poziciji). Takvi su glagoli koji označuju radnje bez agensa (*pasti, umrijeti*) ili pak glagoli koji označuju postojanje (*postojati, nestati, nastupiti, iščeznuti*). Iako postoji interpretativna analogija između tih intranzitivnih glagola i pasiviziranih glagola, oni se, jer su strukturalno različiti, ipak ne mogu sasvim izjednačiti.

i koja, prema tome, ne može biti tematskom ulogom, prima taj izravni argument. To je morfološko objašnjenje pasivnog fenomena.

S druge strane, pretpostavka o praznoj kategoriji u objektnoj poziciji omogućuje istodobno postojanje poretka u kojem argumentalna struktura glagolske sintagme i njezina pozicijska struktura korespondiraju i poretka u kojem su one drukčije preklapljene. Objektna je pozicija na isti način prisutna i u aktivnoj i u pasivnoj konstrukciji i upravo njezino postojanje (jer se u njoj ostvaruju interpretativna obilježja izravnog argumenta) omogućuje eksplikaciju načina distribucije uloga i specifične kombinacije funkcija i uloga u pasivnoj konstrukciji. Pasivna morfologija onemogućuje doznačivanje uloge toj praznoj kategoriji u poziciji direktnog objekta i zbog toga se tematska uloga izravnog argumenta mora ostvariti u poziciji koja je po svojim strukturalnim obilježjima može prihvatiti. Imenska sintagma realizirana u subjektivnoj poziciji pasivne konstrukcije (ta pozicija nije, rekli smo, tematski specificirana, a ne može biti agentivno interpretirana zbog nedogađajnosti glagola *biti*) dobiva obilježja uloge od objektno pasivne pozicije (prazne tematske pozicije). A prazna kategorija istodobno dobiva svoj sadržaj, svoju referenciju od imenske sintagme realizirane u subjektivnoj poziciji i tako nadoknađuje gubitak događajnosti pasivnome glagolu. Argument može tako na dva načina biti tematski markiran: ili u njegovoj matičnoj tematskoj poziciji ili nalazeći se u formalnoj i interpretativnoj relaciji s njegovom tematskom pozicijom. Imenska sintagma i prazna kategorija tvore tako cjelinu koju J.R. Vergnaud³⁵ naziva diskontinuiranim argumentom.

Pasivni subjekt, dakle, ima sva sintaktička (morfološka, kongruencijska i funkcionalna) obilježja subjekta i sva semantička obilježja direktnog objekta.

Priložna oznaka vršitelja radnje (ili uzroka³⁶) nije, rekli smo, obvezatan element pasivne konfiguracije. Interpretativna obilježja (agentivnost) priložne oznake vršitelja radnje objašnjiva su u poziciji koju ona zauzima u pasivnoj konstrukciji. Padežni ili prijedložno-padežni izrazi kao priložne oznake vršitelja radnje ili uzroka mogu se sresti i izvan pasivne konfiguracije (*Pocrvenio je od stida, Nije mogao doći do riječi od Ivana, Dao je napraviti cipele kod postolara, Grad vrvi ljudima*). Prijedložno-padežni izraz dopušta i omogućuje agentivnu interpretaciju priložne oznake vršitelja radnje (uzroka), njime se realizira semantičko obilježje agentivnosti³⁷. Dakle, nije potrebno konstruirati aktivno-pa-

³⁵ J.R. Vergnaud (1985). Termin je vjerojatno načinjem po analogiji prema diskontinuiranom označitelju A. Martineta.

³⁶ U semantičkoj teoriji i padežnoj gramatici agens je vrsta uzroka.

³⁷ Istina je da padežni ili prijedložno-padežni izraz (*I, od + G* ili koji drugi) može u aktivnoj rečenici imati samo obilježja uzroka izazivača, razloga (dakle, neosobe), njime ne može biti obilježena osoba. "Tako na gramatičkom planu dolazi do pozicione repartacije izazivača lica i nelica. Nelice izazivač van gramatičke pozicije subjekta dobija ulogu uzroka efektora. Prebacivanjem u poziciju gramatičkog subjekta (po pravilu mogućim) uzrok efektor dobija ulogu subjekta agen-

sivnu paradigmu da bi se objasnila obilježja priložne oznake vršitelja radnje. Subjekt aktivne rečenice i priložna oznaka vršitelja radnje ne stoje nužno u simetričnoj relaciji.

Iako priložna oznaka vršitelja radnje nije obvezatan element pasivne konfiguracije, ona je ipak, kao i subjekt u aktivnoj konfiguraciji, strukturno i interpretativno njezin nužan element, strukturno je i interpretativno njoj mjesto u rečenici (dakle u sintaktičkoj analizi) predviđeno i rezervirano. Logičko-semantički i empirijski razlozi zahtijevaju da se uz patiens (bio on sintaktički objekt ili subjekt) nužno ostvari i agens (bio on sintaktički subjekt ili priložna oznaka vršitelja radnje). Taj agens iz ovih ili onih razloga (agens se ne može identificirati ili ga ne želimo identificirati) može biti anonimiziran, ali se tada njegova odsutnost nadoknađuje različitim distinktivnim signalima njegove implicitnosti. Prema tome, može se reći da u svakoj pasivnoj strukturi agens (ili uzrok) može biti realiziran. Koja vrsta uzroka ili agensa može biti realizirana u kojoj pasivnoj konstrukciji, drugo je pitanje. Pojavljivanje i objavljivanje vršitelja radnje u pasivnoj strukturi sustavom je omogućeno i s njime je u skladu. Kakav je normativni status svake od sintaktičkih realizacija vršitelja radnje u pasivnoj rečenici, nije teorijski relevantno pitanje.

Pojavljivanje priložne oznake vršitelja radnje ili uzroka u pasivnoj rečenici najpouzdanijim je signalom da se u njoj očituje upravo pasivno značenje, a ne koje drugo (atributno – predikatno). Taj će se pasivni karakter opet utoliko jasnije očitovati ukoliko imenica u priložnoj oznaci vršitelja radnje nosi više distinktivnih semantičkih obilježja (obilježja *živo*, *svjesno*, *namjerno*, *pojedinačno* su u tom smislu distinktivnija negoli obilježja *neživo*, *nesvjesno*, *nenamjerno*, *mnoštvo*³⁸).

sa" (M. Kovačević, 1988, str.242.). U pasivnoj rečenici ti prijedložno-padežni izrazi nisu markirani s obzirom na taj kriterij – njime može biti obilježena i osoba i neosoba.

U razumijevanju pasivnog fenomena valja imati na umu i zakonitosti po kojoj se agens i priložna oznaka vršitelja radnje međusobno isključuju. U aktivnoj rečenici u kojoj je subjekt agens ne može biti realizirana i priložna oznaka vršitelja radnje. Tako u rečenici: *Ivan je pocrvenio od stida* subjekt, zbog prisutnosti priložne oznake vršitelja radnje (uzroka), ne može biti interpretiran kao agens. U pasivnoj rečenici, subjekt ne može nikada, dakako, biti interpretiran kao agens, ali je u njoj ostvariva priložna oznaka vršitelja radnje (uzroka).

³⁸ U tom smislu npr. pasivne rečenice u kojima su u priložnoj oznaci vršitelja radnje imenice u množinskom instrumentalnom obliku, a glagoli im u predikatu označuju zapremanje prostora (*Bosna je preplavljena vojnicima*, *Zatvori su ispunjeni političkim zatvorenicima*, *Ona je uvijek okružena djecom*, *Stadion se puni navijačima*, a slično i *Njegova je krivnja dokazana svjedocima*) teško da mogu biti pasivno interpretirane, jer im priložne oznake vršitelja radnje ne mogu biti agentivno interpretirane. Takve rečenice prije podliježu predikatnoj (atributnoj) interpretaciji. Pojmovi u instrumentalu odlikuju se izrazitom neaktivnošću, oni su tu kao predmeti, pa bi značenje tog padežnog izraza u tim konstrukcijama bilo možda najbolje odrediti kao instrumental materijala ili sredstva. O instrumentalu materijala ili sredstva (tzv. provodničkom instrumentalu) v. M. Ivić, 1954, str.19. et passim.

U pasivnoj je konfiguraciji, prema tome, samo jedna pozicija u kojoj se ne ovjerovljuju pozicijska interpretativna obilježja argumenta koji se u njoj ne nalazi — to je subjektna pozicija.

Pitanje sintaktičke (kategorijalne i funkcionalne) vrijednosti (dvostrukosti) i temporalnog značenja pasivnog participa već dugo je predmetom mnogih znanstvenih rasprava u kroatistici i slavistici uopće³⁹. Budući da participskopasivna konstrukcija nije specijalizirano, markirano sredstvo za izricanje pasivnog značenja (ona je samo, kao i refleksivnopasivna konstrukcija, kako kaže K. Milošević⁴⁰, strukturno-gramatička baza koja dopušta njegovu manifestaciju), postavlja se pitanje kako utvrditi kad je u njoj realizirano pasivno značenje, a kad značenje predikativnosti (atributivnosti). Da li se i kako ta dva značenja mogu razlikovati? Izriče li prezentska participskopasivna konstrukcija prezentsko ili perfektno značenje, a perfektna participskopasivna konstrukcija perfektno ili pluskvamperfektno značenje? Da li i na koji način sintaktička vrijednost participskopasivne konstrukcije korespondira s njezinom temporalnom vrijednošću? Oko tih pitanja malo je suglasnosti. A suglasnosti nema već i zbog toga što se pasivni particip, pa onda i pasivno značenje jedanput promatra izolirano, morfološki (gramatike), drugi put iz njegova odnosa spram aktiva (paradigmatiski — Žepić, Katičić, Milošević) ili, napokon, kontekstualno, u vidsko-vremenskom suodnosu predikata složenih ustrojstava (sintagmatski, distribucijski — Milošević). Svaki od ova tri pristupa pridonosi u ponečem identifikaciji i diferencijaciji pasivnog značenja.

Smatra se uglavnom da u određenoj mjeri postoji korespondencija između sintaktičke i temporalne vrijednosti participskopasivne konstrukcije. Tako K. Milošević⁴¹ smatra da uporaba pasivnog participa (pridjevska ili glagolska) određuje temporalnu vrijednost kopulativno-participske konstrukcije. Kad pasivni particip funkcionira kao pridjev, temporalno značenje konstrukcije određuje oblik kopule (kopula u prezentu označuje sadašnjost, a kopula u perfektu prošlost). Kad se pasivni particip upotrijebi glagolski, tada kombinacija kopule u prezentu i pasivnog participa označuje prošlu radnju, a kombinacija kopule u perfektu i pasivnog participa pretprošlu radnju. Kod Miloševićke nije jasno određuje li uporaba temporalnu vrijednost konstrukcije ili temporalna vrijednost konstrukcije određuje njezinu funkcionalnu vrijednost jer na istoj stranici ona kaže: "Ako konstrukcija *Cop₁* (prezentska — L. V.) ima temporalnu vrijednost sadašnjeg vremena, ako je njen sadržaj aktuelan u trenutku govora ili na neki

³⁹ V. o tome: T. Maretić, 1963, str.298; M. Stevanović, 1981, str.354–357; K. Milošević, 1973, str.424–437; R. Katičić, 1986, str.144; S. Žepić, 1982, str.140–143; Barić i dr., 1990, str.156; P. Mrzović–Z. Vukadinović, 1990, str.132. O istraživanju pasivnog fenomena u slavenskom svijetu vrlo iscrpno i instruktivno izvješćuje K. Milošević, 1974, str.179–197.

⁴⁰ K. Milošević, 1972, str.71.

⁴¹ K. Milošević, 1973¹, str.425.

način transponovanoj sadašnjosti, onda njen *part. pass.* ima adjektivnu funkcionalnu vrijednost" (str.425.). S druge strane, ako je mjesto koje zauzima *Cop* u arhitektonici rečenice u skladu s vidskim značenjem (perfektivnim) participa, ako se ona ponaša kao perfektivni perfekt u aktivu, to je siguran pokazatelj glagolske uporabe participa i pasivnog značenja konstrukcije. Potom autorica vrlo iscrpno opisuje kontekstualne uvjete (sintagmatske konstelacije u leksičkom dijelu predikata, adverbne vremenske oznake, vidsko-vremenska arhitektonika složene rečenice itd.) koji omogućuju prevagu jedne ili druge semantičke komponente kopalativno-participske konstrukcije. Iako su te analize uglavnom prihvatljive, ipak valja reći da specifikacijska moć vidsko-vremenskih distinktivnih obilježja participskopasivne konstrukcije nije osobito velika. Vidsko-vremenska obilježja samo su jedan od elemenata (vjerojatno ne među najvažnijima) za identifikaciju funkcionalnog karaktera pasivne konstrukcije. Uostalom, autorica se i sama često ispomaže i drugim kontekstualnim pokazateljima (leksičkosemantička klasa glagola, adverbijalni konkretizatori, korelativni glagol, logičkosadržajni odnosi) značenja pasivne konstrukcije.

Na sličan način temporalnu vrijednost pasivne konstrukcije određuje i S. Žepić⁴². On umjesto glagolske i pridjevske vrijednosti participskopasivne konstrukcije razlikuje procesualni pasiv i pasiv stanja. Iako nam se to razlikovanje čini opravdanim, iz članka nije sasvim jasno u kakvom odnosu stoje procesualni pasiv i glagolski upotrijebljen pasivni particip, s jedne strane, i pasiv stanja i adjektivno upotrijebljen pasivni particip, s druge strane. Ako se htjelo reći da i procesualni pasiv i pasiv stanja (koji su morfološki homonimni, a temporalno i, pretpostavljamo, interpretativno različiti) imaju istu sintaktičku vrijednost, onda mi takvu tezu potpunoma prihvaćamo. Bilo kako bilo, rezultat je, što se tiče temporalne vrijednosti pasivne konstrukcije, isti. Kombinacija prezentskog oblika kopule i pasivnog participa u rečenicama u kojima se ostvaruje procesualni pasiv ima temporalnu vrijednost perfekta, a ista kombinacija ima temporalnu vrijednost prezenta samo u rečenicama u kojima se ostvaruje pasiv stanja. Semantički tip pasiva određuje dakle temporalnu vrijednost pasivne konstrukcije. To bismo također mogli prihvatiti, međutim, najbitnije pitanje i dalje ostaje otvorenim: kako razlikovati rečenice u kojima je ostvaren procesualni pasiv od onih u kojima je ostvaren pasiv stanja. Ako pažljivije promotrimo Žepićeve primjere kojima se ilustriraju procesualni (*Prozor je otvoren željeznom polugom*) i pasiv stanja (*Prozor je otvoren čitav dan*), vidjet ćemo da takvo razlikovanje, takvu interpretaciju omogućuju upravo u njima prisutni cirkumstanti. Prvu rečenicu procesualnom čini priložna oznaka sredstva *željeznom polugom* (jer sredstvo uvijek upućuje na vršitelja radnje), a drugu "egzistencijalnom" čini imperfektivna priložna oznaka vremena *čitav dan*. Takvu interpretaciju podupire, naravno,

⁴² S. Žepić, 1982, str.143.

i perfektivni vid glagola. Ako perfektivni vid zamijenimo imperfektivnim, interpretacije će se promijeniti – i jedna i druga rečenica postat će procesualnima⁴³. Međutim, mi smatramo da nema potrebe (a i metodološki je sumnjivo) pasivno značenje utvrđivati ni paradigmatski ni sintagmatski – sva se relevantna obilježja pasivne konfiguracije (dakle i semantička) dadu utvrditi u njoj samoj, u njezinom vlastitom kontekstu, u suodnosu njezinih elemenata. Svaka rečenica koja posjeduje određenu predikatnu formu, pa su uloge i funkcije zbog toga preklopljene po zakonima pasivne sintakse, sintaktički je pasivna. Hoće li ona biti i interpretativno pasivna, ovisi također o njoj samoj. Pasivno značenje imamo tamo gdje je ono doista realizirano. Pasivna je rečenica, kao i svaka druga rečenica, jednoznačna.

Poteškoće za diferencijaciju participioskopasivne konstrukcije koje K. Milošević⁴⁴ ilustrira rečenicama (*Starica je pogrbljena, Mladić je zaljubljen, Dijete je umiveno, Piće je zatrovano*), samo su prividne poteškoće⁴⁵. Prve dvije rečenice intransitivni glagoli (*pogrbiti, zaljubiti*) isključuju iz pasivne dijateze. Četvrta je jednoznačno pasivna jer zatrovanost (iskustveno, referentno) ne može nikako biti trajnom karakteristikom pića (kao: *Ivan je otrovan*). Treća je sintaktički pasivna, a šanse da bude interpretirana atributno vrlo su male. Glagol *umiti* je glagol inherentno događajne semantike (nećemo nikad za dijete koje je izrazito čisto i uredno reći: *Dijete je trajno, uvijek, u svakom času umiveno*, nego vjerojatno: *Dijete je uvijek čisto*).

Da bismo što preciznije opisali i odredili kontekstualne uvjete u kojima se očituje događajni karakter pasivne konstrukcije, nužno je ponovo se vratiti rečenici (teoriji rečenice). Sintaktička teorija izgrađena na pretpostavci o postojanju sintaktičkih domena⁴⁶ određuje rečenicu kao maksimalnu sintaktičku domenu sastavljen od sintaktičkih pozicija po crti bliskosti. Funkcionalne relacije između sintaktičkih pozicija uspostavljaju se samo onda kad te pozicije pripadaju istoj domeni. Rečenica sama nije pozicija i nema nikakvih pozicijskih obilježja. Budu-

⁴³ Rečenica: *Prozor je otvaran željeznom polugom* bi možda mogla podnijeti i kvalitativnu interpretaciju (*Prozor izgleda kao da je otvaran željeznom polugom*). No, ta je mogućnost u drugom planu, u prvom planu je ipak procesualna interpretacija: *Prozor je (više puta, uporno) otvaran željeznom polugom*.

⁴⁴ K. Milošević, 1974, str.194–195.

⁴⁵ Prave poteškoće predstavljaju rečenice tipa: *Ta žena je uvijek dotjerana, lijepo obučena...* (radi se o glagolima koji označuju radnju koju ljudsko biće obično izvodi na samome sebi). U takvim rečenicama imenskom jedinicom u subjektivnoj poziciji unatoč pasivnoj verziji predikata označen je istodobno i agens i patiens. Imamo dakle svojevrsnu refleksivnu situaciju i bez refleksivne morfološke oznake *se*.

⁴⁶ Domena je ono što je omeđeno, što ima dvije granice koje prostor dijele na ono što je unutra, između tih granica i na ono što je izvan tih granica. Granice domene granice su mnogih sintaktičkih procesa. Zadaća je sintaktičke teorije da te granice učini vidljivima. Na toj hipotezi vrlo konzistentnu sintaktičku teoriju gradi J.C. Milner, 1989.

ći da je sintaksa teorija o sintaktičkim pozicijama i njihovim obilježjima, nepozicijska obilježja koja posjeduje rečenica kao sintaktička domena nisu sintaktičke naravi. Ta su obilježja, iako utemeljena na sustavu i poretku pozicija, isključivo semantičke naravi.

U semantičkoj analizi rečenice semantičko obilježje rečenice kao domene naziva se *dictum* (ili rijek). *Dictum* jedne rečenice može sadržavati veći ili manji broj signala njegove uključenosti u prostor i vrijeme, tzv. aktualizacijskih signala, cirkumstanata (semantička narav subjekta, priložne oznake, prilozi, glagolsko vrijeme, aspekt, lice itd.). Cirkumstanti omogućuju i određuju interpretaciju rečenice. Da bi se rečenicom izreklo što god više od puke, nespecificirane predikativnosti, da bi bila semantički što bolje oblikovana i da bi, prema tome, mogla biti interpretirana, ona mora sadržavati koji (barem jedan) cirkumstant. Cirkumstantom se smatra samo onaj element koji nije leksički selekcioniran, koji ne pripada leksičkoj projekciji glagola, koji nije uvjetovan značenjem glagola. Cirkumstanti su priložne oznake kad ne pripadaju leksičkoj projekciji glagola. Po tom se kriteriju onda i subjekt u određenim semantičkim uvjetima (kad je agens ili uzrok izazivač) može smatrati cirkumstantom, i u skladu stime, dostajati za semantičku kvalifikaciju rečenice. Kad je u rečenici onemogućena realizacija semantičkog subjekta u subjektnoj poziciji (kao što je to slučaj u pasivnoj konstrukciji), onda u njoj postaje nužnom prisutnost koje priložne oznake ili priloga, usp. **Kuća je građena*, **Lijek se uzima*, ?*Kuća je izgrađena* i *Kuća je građena prošle godine (od travnja do listopada, bez dozvole)*, *Lijek se uzima tripot dnevno (poslije jela)*, *Kuća je već (od naših ljudi, na brzinu) izgrađena*.

Homonimičnost je prisutna na svim jezičnim razinama, stoga i nije baš nužno tražiti invarijantno značenje jedne ili druge pasivne forme. Homonimski konflikti između, s jedne strane, pasivnog značenja participioskopasivne konstrukcije i njezina atributnog (ili predikatnog) značenja i, s druge strane, između pasivnog značenja refleksivnopasivne konstrukcije i njezina refleksivnog, recipročnog, bezličnog ili kvalitativnog značenja, ne mogu opravdati tezu o nemogućnosti razlikovanja tih značenja⁴⁷. Instrumentarij i kriterije za identifikaciju (ali i proizvodnju) pasivnog značenja je ipak moguće uspostaviti, a vjerojatno bi bilo moguće i rangirati te kriterije s obzirom na njihovu dijagnostičku, verifikacijsku snagu, no to nije bio naš neposredan zadatak. Stoga ćemo samo grubo (bez pretenzija za iscrpnošću) naznačiti neke od mogućih razlikovnih kriterija (struktur-

⁴⁷ K. Milošević (1972 i 19731,2) uporno, iscrpno, a često i dobro, opisuje kontekstualne uvjete u kojima se diferenciraju značenja pasivnih konstrukcija. Mi se s autoricom jedino ne možemo složiti oko toga da je tip vidsko-vremenskog konteksta u kojem se participioskopasivna konstrukcija ostvaruje jedini pokazatelj prisutnosti semantičke komponente dinamičnosti i aktualnost, tj. pasivnog značenja participioskopasivne konstrukcije. Koju stranicu kasnije (74.) i sama će reći da su za identifikaciju najčešće potrebni i neki dodatni pokazatelji (leksički i logičkosadržajni). Ne samo da su potrebni, nego su i nužni.

na i interpretativna završenost/nezavršenost rečenice, semantička klasa glagola, semantička narav subjektne jedinice, priložne oznake, prilozi, vidsko-vremenski kompleks itd. – kriteriji su to, razumljivo, različitih rangova, različitih razina).

Participskopasivnom konstrukcijom ne može se izreći radnja u procesu, u sadašnjosti. Vremenski okvir participskog procesualnog pasiva je perfekt (tempus agendi), stoga je apsolutna većina participskopasivnih konstrukcija načinjena od perfektivnih glagola. Participski pasiv perfektivnog glagola zadovoljava uvjete (koje inače mora zadovoljiti svaka rečenična struktura eda bi bila dobro oblikovana) strukturne dovršenosti pasivne rečenice (*Vrata su otvorena, Ivan je iscrpljen, Zastava je spuštena*), a u određenim semantičkim uvjetima (kad se radi o događajnom glagolu) može zadovoljiti i zahtjev interpretativne (procesualni pasiv) dovršenosti pasivne rečenice: *Osijek je bombardiran, Dva aviona su srušena, Poginuli su pokopani*. U tim uvjetima glagol dostaje za procesualnopasivnu interpretaciju rečenice i ne zahtijeva uvođenje cirkumstanata u rečeničnu strukturu. Rečenice su prvoga niza, rekli smo, dobro strukturno oblikovane, ali je pitanje mogu li biti pasivno interpretirane. Po našem mišljenju, one se nadaju prije za atributnu negoli za pasivnu interpretaciju. U njima kopulativno-participska konstrukcija ima sva obilježja imenskog predikata – izražava kategoriju predikativosti ili supstancijalnosti. Pasivni particip svršenih glagola izriče rezultat radnje, a rezultat radnje često se shvaća generično, kao trajno svojstvo, kao atribut. Da bi te rečenice bile pasivno interpretirane, u njih je nužno uvesti određene cirkumstante: *Vrata su namjerno (vjetrom, ključem) otvorena, Ivan je iscrpljen napornim radom (od dugog hodanja), Zastava je jutros (pred visokim dostojanstvenicima) spuštena*.

Glagoli opazajne i spoznajne semantike, kao i glagoli koji označuju kakvu psihičku aktivnost zahtijevaju (i s razloga strukturne i s razloga interpretativne dovršenosti) obvezatnu prisutnost cirkumstanata, usp. **Ivan je viđen, *Ivanove riječi su protumačene, *Ivan je oduševljen, *Ivan je opsjednut i Ivan je upravo viđen u gradu (od Marka, kad je ulazio u restoran), Ivanove riječi su krivo (zlobno) protumačene, Ivan je oduševljen Marijom (time, zbog Marije), Ivan je opsjednut tom idejom (Marijom)*.

Pasivni particip imperfektivnog glagola ne može sam dostajati ni za strukturnu ni za interpretativnu dovršenost pasivne rečenice. Takve rečenice moraju nužno biti dopunjene određenim cirkumstantima. Usp. **Ivan je viđan, *Kuća je građena, *Dubrovnik je tučen i Ivan je često viđan u gradu (od mnogih ljudi), Kuća je građena dvije godine (od naših ljudi), Dubrovnik je tučen artiljerijom (namjerno, sustavno)*.

U reflektivnopasivnoj konstrukciji vladaju odnosi slični onima u participskopasivnoj. Gramatički morfem *se* omogućuje očitovanje nekih aspekata pasivne sintakse (pasivne dijateze). Morfem *se* postiže u reflektivnopasivnoj konstrukciji onoliko koliko postižu u participskopasivnoj glagol *biti* i pasivni glagol

zajedno. Strukturalna obilježja morfema *se* omogućuju da se s njegove lijeve i desne strane ostvare dvije koindeksirane imenske sintagme (Ivan_i se_i pere_i – Ivan pere sebe). U pasivnoj strukturi on se ponaša kao pravi gramatički morfem, nema referencijalnosti, pa ne može biti ni koreferencijalno povezan sa subjektom, za razliku od prave refleksivne strukture gdje on jest koreferencijalno povezan sa subjektom. S druge strane, on blokira mogućnost glagolu da doznači tematsku ulogu argumentu u objektnoj poziciji (tranzitivni glagol čini intranzitivnim, događajni nedogađajnim), pa se ta uloga mora, kao i u participskopasivnoj konstrukciji, ostvariti u subjektnoj poziciji.

U refleksivnopasivnim konstrukcijama pretežu glagoli imperfektivnog vida, pa su utoliko te konstrukcije orijentirane na proces. Njihov vremenski okvir je prezent (tempus dicendi). Tvrdnja K. Milošević da je refleksivnopasivnoj konstrukciji inherentna dinamičnost (događajnost), da je upravo njome ta konstrukcija markirana, što bi značilo da je potreban još samo određen tip korespondencije između uloga i funkcija, određen tip dijateze (izravni argument u subjektnoj poziciji), pa da u toj konstrukciji bude beziznimno ostvareno pasivno značenje, nije sasvim točna. Istina je da se u minimalnim refleksivnopasivnim konstrukcijama najčešće izražava procesualnopasivno značenje (*Kuća se gradi*, *Voće se bere*, *Vrt se obrađuje*), ali mogućnost da se u takvim konstrukcijama pojavi i kvalitativno značenje: *Vino se pije* (*a ne proljeva*, *Vino je da se pije*), *Prijateljstvo se stječe* (*a ne kupuje*), *Demokracija se osvaja* (*a ne dekretira*), *Kamenje se ne jede* dovodi u pitanje apsolutnost te tvrdnje.

Ako se u refleksivnopasivne rečenice uvede koji od cirkumstanata, u njima će gotovo beziznimno prevagnuti kvalifikativno značenje, one će izgubiti na referencijalnosti i postati dezaktualiziranima, generičnima (*Taj lijek se uzima tri puta dnevno*, *Zadaća se piše kod kuće*, *Kuća se gradi u proljeće*, *Demokracija se osvaja polako*, *Meso se jede nožem i vilicom*, *Takve knjige se brzo prodaju*, *Sol se rastvara u vodi*). Radnje tih rečenica nisu aktualne, njima se označuje kvalifikacija procesa, mogućnost i način njegove izvedbe. U takve se rečenice ne mogu uvrstiti dijagnostičke riječi⁴⁸ *upravo*, *jutros*, *jučer* itd. koje signaliziraju pasivnu funkciju, nego samo one koje signaliziraju atributnu funkciju: *redovito*, *stalno*, *uvijek*, *načelno*, *po pravilu* itd. Ako se te rečenice prebace u perfekt ili futur, one će ponovo zadobiti procesualno (događajno) značenje.

U refleksivnopasivnim konstrukcijama ne može se ostvariti agens u pravom smislu riječi (onaj čija su obilježja: *osoba*, *svjesno*, *namjerno*, *pojedinačno* – to se dokazuje nemogućnošću uvrštavanja načinskih priloga orijentiranih na agens u takve strukture: **Voće se pametno* (*pošteno*, *hrabro*) *bere*, ali se u njima mogu ostvariti neki tipovi uzroka: *Čarobničine tamnozeleno oči se zamute od suza*, *Sol se rastvara u vodi*, *Čovjek se otpočetka zlostavlja životom*, *Ivan se šiša kod frizera*,

⁴⁸ O tome K. Milošević, 1973¹, str.435,436.

Ivan se oduševljava Marijom, Agens se u pasivnoj rečenici izriče i instrumentalom. Ta mogućnost postoji, čini se, samo onda kad su ti padežni ili prijedložno-padežni izrazi obvezatan, neispustiv element leksičke projekcije kojeg glagola.

Opasnost od homonimskih konflikata u reflektivnopasivnoj konstrukciji postoji samo onda kad je u njezinoj subjektnoj poziciji imenica koja označuje osobu: *Djeca se tuku*. Ta rečenica može biti interpretirana reflektivno (svako dijete sebe tuče), recipročno (jedno tuče drugo), pasivno (neko tuče djecu) ili kvalitativno (djeca se stalno tuku). Mogućnost i broj takvih interpretacija ovisi i o semantičkoj naravi glagola.

U hrvatskoj se lingvistici u novije vrijeme standardnom smatra jedna osobita sintaktička konstrukcija koja je po nekim svojim obilježjima slična reflektivnopasivnoj strukturi (ista im je morfološka verzija predikata – prijelazni glagol u aktivnom obliku kombiniran s reflektivom *se*), ali se od nje istodobno razlikuje po tome što se u njoj, protiv pravila pasivne sintakse, ostvaruje izravni objekt u akuzativu. Ne provodi se dakle, kako bi trebalo zbog prisutnosti morfema *se*, transformacija pomicanja objekta u akuzativu u subjekt u nominativu (*Ivana se hvali, Krležu se čita, Čovjeka se osuđuje na smrt strijeljanjem, Shvatio je da ga se vara*). Zbog nepostojanja gramatičkog subjekta predikat ostaje u svim realizacijama inkongruentan (*Kuću se gradi, Kuću se gradilo, Kuće se gradilo*). U tim se rečenicama, za razliku od participskopasivnih i reflektivnopasivnih, ne može ostvariti nijedan semantički tip agensa (ni agens uzrok). Takve se rečenice nazivaju obezličanima⁴⁹, a svrstavaju u bezlične⁵⁰. Po svojim gramatičkim obilježjima one nisu ni pasivne (jer krše pravila pasivne sintakse) ni bezlične (jer je bezličnima u predikatu neprijelazni nerefleksivni glagol). Interpretativno su jednoznačno pasivne, pasivno značenje im osigurava realizacija direktne glagolske dopune (tako se ne oštećuje događajni karakter glagola). Normativisti im uporabu ograničavaju samo na slučajeve kad imenica u akuzativu označuje živo biće. Bilo kako bilo, takve konstrukcije upravo razrješavaju problem homonimičnosti reflektivnopasivnih konstrukcija.

Rješenju homonimskih konflikata doprinosi i razlikovanje reflektivnosti kao leksičkog fenomena od reflektivnosti kao gramatičkog fenomena. U uvjetima identičnosti agensa i patiensa enklitički oblik povratne zamjenice *se* (kao dio glagolske leksičke jedinice) obično je zamjenjiv toničkim akuzativom zamjenice *sebe*. *Se* kao dio glagolske leksičke jedinice sintaktički je i semantički intranzitivno, a *se* kao gramatički morfem samo je sintaktički intranzitivno, ne i semantički. Gramatički morfem *se* dokazuje da pasivnost nije obilježje glagola (predikata), nego da je pasivnost obilježje rečenice.

⁴⁹ R. Katičić, 1986, str.145–146.

⁵⁰ Barić i dr., 1990, str.324.

Na koncu se može reći da se sva specifična i karakteristična obilježja pasivne konstrukcije mogu objasniti iz nje same. Pasivna se, dakle, rečenica prepoznaje i određuje njom samom. Pasiv je uvijek na djelu tamo gdje tranzitivni glagol zahvaćen pasivnom morfologijom (*V-n ili -t* u participioskopasivnoj ili *V se* u refleksivnopasivnoj konstrukciji) ne može doznačiti tematsku ulogu izravnom argumentu u objektnoj poziciji, pa se zbog toga ta uloga predviđena glagolskom projekcijom ostvaruje u subjektnoj poziciji. I još jedan uvjet mora zadovoljiti rečenica da bi bila pasivno interpretirana (zbog homonimskih konflikata između participioskopasivnog i pridjevskog oblika, s jedne strane, i refleksivnopasivnog gramatičkog morfema *se* i povratnog, recipročnog ili bezličnog leksičkog morfema *se*, s druge strane), ona mora sadržavati koji od distinktivnih događajnih signala (cirkumstanata)⁵¹. Tako se paradigmatsko tumačenje pasivnog fenomena, nadamo se, pokazuje neutemeljenim. Paradigmatski pristup može zadržati vrijednost eksplikacijskog, metodičkog postupka.

Literatura

1. Anderson, J.M. (1975), *La grammaire cassuelle*, Langage 38.
2. Barić, E. i dr. (1990), *Gramatika hrvatskog književnog jezika*, Zagreb.
3. Batistić, T. (1972), *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd.
4. Chomsky, N. (1971), *Aspects de la théorie syntaxique*, Seuil, Paris.
5. Chomsky, N. (1987), *La nouvelle syntaxe (présentation et commentaire d'Alain Rouveret)*, Seuil, Paris.
6. Ham, S. (1990), *Pasiv i norma*, Jezik 37/3, 65–76, Zagreb.
7. Ivić, M. (1954), *Značenje srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*, Beograd.
8. Ivić, M. (1951–52), *O predlogu po u srpskohrvatskom jeziku*, JF XIX/1–4, 173–212, Beograd.
9. Ivić, M. (1983), *Lingvistički ogledi*, Beograd.
10. Katičić, R. (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (nacrt za gramatiku)*, Zagreb.
11. Kovačević, M. (1988), *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo.
12. Maretić, T. (1963³), *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb.

⁵¹ Donekle slično određenje pasiva nudi i K. Milošević. Ona pasiv definira skupom sintaktičko-semantičkih obilježja: **S = Pt**; **S ≠ Ag**; **D**. Prva dva obilježja tiču se odnosa elemenata denotativne situacije i elemenata sintaktičke strukture (poziciju subjekta zauzima participijent kojemu u denotativnoj situaciji odgovara uloga patiensia (**S = Pt**); subjekt pasivne rečenice ne može biti istodobno vršiteljem radnje (**S ≠ Ag**), a treće obilježje se odnosi na semantičku kvalifikaciju predikata (**D** = dinamičnost)). Autorica jedino sustavno i dosljedno isključuje morfološki kriterij u određenju pasiva.

13. Milošević, K. (1972), *Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Književni jezik, 1/3-4, 63-84, Sarajevo.
14. Milošević, K. (1973¹), *Temporalno značenje i sintaktička vrijednost konstrukcija Cop (praes. perf.) – part. pass. u srpskohrvatskom jeziku*, JF XXX/1-2, 423-437, Beograd.
15. Milošević, K. (1973²), *Intranzitivnost, refleksivna konstrukcija rečenice i pasivna dijateza*, Književni jezik 2/1-2, 29-39, Sarajevo.
16. Milošević, K. (1974), *Teorija glagolskog roda u slavenskim lingvističkim sredinama sedamdesetih godina, njeni odjeci na Varšavskom kongresu slavista (1973) i otvorena pitanja iz ove oblasti*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu (Odjeljenje za jezik), 179-197, Sarajevo.
17. Milner, J.C. (1986), *Introduction à un traitement du passif*, Collection ERA 642, Université Paris VIII, Paris.
18. Milner, J.C. (1989), *Introduction à une science du langage*, Seuil, Paris.
19. Mrazović, P.-Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci- Novi Sad.
20. Peti, M. (1979), *Predikatni proširak*, Zagreb.
21. Samardžija, M. (1986), *Dopune u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, Radovi Zavoda za slav. fil., 21, 1-32, Zagreb.
22. Samardžija, M. (1987), *Četiri pitanja o biti valentnosti*, Radovi Zavoda za slav. fil., 22, 85-106, Zagreb.
23. Silić, J. (1984), *Od rečenice do teksta*, Zagreb.
24. Silić, J. (1991), *Ustrojstvo glagolske osnove*, Suvremena lingvistika 31/32, 1-2, 3-12, Zagreb.
25. Stevanović, M. (1979, 1981), *Savremeni srpskohrvatski jezik*, I, II, Beograd.
26. Vergnaud, J.R. (1985), *Dépendances et Niveaux de représentation en syntaxe*, Amsterdam-Philadelphie.
27. Žepić, S. (1982), *O temporalnoj vrijednosti pasiva*, Jezik 29, 140-143, Zagreb.

R é s u m é

SYNTAXE DU PASSIF

Le phénomène passif nous révèle les processus syntaxiques qui, pris isolément, ne sont pas spécifiques seulement pour le passif (les processus syntaxiques semblables se manifestent aussi dans les phrases relatives, infinitives, dans la subordination en général). Ce qui fait le caractère spécifique du passif, c'est la combinaison spécifique de ces processus. À la différence des approches traditionnelles qui la configuration passive de la phrase mettent en relation paradigmaticque avec la configuration active de la phrase, qui, en d'autres termes, la configuration passive de la phrase prennent pour la transformation adéquate de la configuration active de la phrase, nous considérons que ces deux configurations sont autonomes et qu'il faut les examiner indépendamment l'une de l'autre. Leur dépendance, si on doit parler d'elle, est uniquement de nature lexico-sémantique: elles ont la même composition lexicale et la même signification. Syntactiquement, par la répartition des rôles thématiques et par la fonction des membres de la phrase, elles sont complètement indépendantes. Toutes les propriétés spécifiques et caractéristiques de la construction passive sont explicables d'elles-mêmes. Le passif est à l'œuvre là où le verbe transitif affecté par la morphologie passive (*V -n* ou *-t* dans les constructions participiales ou *V se* dans les constructions réfléchies) ne peut pas assigner le rôle thématique à l'argument direct en position d'objet direct et pour cela ce rôle prévu par la projection verbale se réalise en position du sujet. La phrase doit satisfaire encore une condition pour qu'elle puisse être interprétée comme la phrase passive (à cause des conflits homonymiques) — elle doit contenir un des signaux événementiels distinctifs.